

Klein Ágnes

Utak a kétnyelvűséghez

Pécs: Pro Pannónia Kiadó, 2013. 162 p.

ISBN 963-989-381-8

A többnyelvűség kérdése az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb jelentőséget nyert a kontinens kulturális és társadalomtudományi kérdéscsoportjában. Az egységesülő Európában, ahol a kortársi közegben a nyelvek keveredésének és egymásra hatásának lehetünk tanúi, a többnyelvűség családi és társadalmi megmutatkozásaira kitüntetett figyelem öszszepontosul. A különböző tudományterületek eltérő kiindulópontokról és más-más módszertani alapokkal közelítenek a témához. Ezekhez a kutatásokhoz kapcsolódik Klein Ágnes *Utak a kétnyelvűséghez* című kötete, amely a pécsi székhelyű Pro Pannónia Kiadónál jelent meg 2013-ban párhuzamosan magyar és német nyelven.

A kötet a szerzőnek a két- és többnyelvűség témakörében folytatott kutatási eredményeit összegzi, elméleti kiindulópontként pedig a tudományos és kulturális tapasztalat alapján megfogalmazott két fontos axióma szolgált: A bevezető rész egyrészt azt fogalmazza meg, hogy a két- és többnyelvűséghez nem csupán egyetlen lehetséges út vezethet el. A másik kiindulópont, hogy a bilingvizmus egy megkérdőjelezhetetlen érték, nem pedig hátrány, amely különböző nehézségeket és identitásproblémákat szülne.

A bevezető rész a nyelv komplex mivoltát mutatja be, miközben egyenesen a nyelv jelenségének lényegére és funkciójára kérdez rá. Kiemeli a nyelv fajspecifikusságát, azaz hogy az az emberiség megkülönböztető jege: egy olyan specifikus kifejezőeszköz, amelynek létezése az állatvilágban nem figyelhető meg ebben a formában. A nyelvi kompetenciák kifejlődése ugyanakkor csakis a külvilággal történő interakció által kép-

zelhető el, hiszen a nyelvet nem önmagáért sajátítjuk el. A nyelv a külvilággal történő kapcsolatteremtésünk eszköze, amelynek segítségével kinyilváníthatjuk gondolatainkat és érzelmeinket.

A kötet a nyelv elsajátításának négy jelentősebb elméletét ismerteti. A Noam Chomsky nevével fémjelzett nativizmus a nyelvi képességek genetikai kódoltságát hangsúlyozza, és tagadja azt a feltételezést, amely szerint a gyermek tabula rasaként jönne a világra. A behaviorista modell (Burrhus F. Skinner) a nyelv elsajátítására is a viselkedés-lélektan tapasztalatát alkalmazza, eszerint a gyermekek az imitációra kapott következetes jutalmazás által sajátítják el a kommunikációt. Jean Piaget fejlődéslélektani tézisei szerint a nyelv elsajátítása, amely a kognitív fejlődéssel párhuzamosan megy végbe, konkrét tapasztalatokon nyugszik. Jerome Bruner interakcionista modelljében ugyanakkor a született képességek és a környezet egyaránt fontos szerephez jutnak: az ember rendelkezik nyelvtani szerkezetekkel, szabályokkal és stratégiákkal, a nyelvsajátítás folyamata azonban a külvilággal való interakcióban valósul meg.

Klein Ágnes könyve a két- és többnyelvűség kérdéskörét egy interdiszciplináris összefüggésrendszerben vizsgálja, amelyben a kutatási terület pszichológiai, neurológiai, pedagógiai, módszertani és nyelvtudományos vetületei egyaránt manifesztálódhatnak. A nyelvtanulási modellek tapasztalata alapján a kötet a szülő, a kognitív kompetenciák, valamint a fejlesztő, motiváló környezet fontosságát emeli ki. A kétnyelvűség fogalmával kapcsolatban Skuttnabb-Kangasszal egyetértésben azt állapítja meg, hogy annak az egyes kutatók megközelítésmódjától függetlenül számtalan meghatározása létezik. A két vagy több nyelv párhuzamos használata a hétköznapi kommunikációban egyének, cso-

portok, közösségek és társadalmak szintjén egyaránt vizsgálható.

A kötet a kétnyelvűség fogalmának négy megközelítésmódját emeli ki. Ezek közül a Bloomfield-féle modellt tartja a legextrémebb meghatározásnak, hiszen ez csak azon személyeket tartja kétnyelvűnek, akik mindkét kódot anyanyelvi szinten beszélnek. Diebold azokat tartja kétnyelvűnek, akik kapcsolatba kerülnek a második nyelvvel, és képesek azt anyanyelvi miliőben használni. MacNamara elmélete szerint, ha a beszélő a második nyelv esetében a négy kompetenciaterület, azaz a hallás, a beszéd, az olvasás vagy az írás területének egyikén rendelkezik magas szintű nyelvismerettel, akkor kétnyelvűnek tekinthető. Weinreich és Grosjean egyaránt a nyelvhasználatra fektetik a hangsúlyt, eszerint a kétnyelvűség a két kód váltakozó használatát jelenti. Ennek lényege ugyanakkor, hogy a beszélő az adott kommunikációs helyzet függvényében bizonyos szituációkban az egyik, bizonyos helyzetekben pedig a másik nyelvet aktivizálja.

A szerző fontosnak tartja, hogy egyértelmű elméleti különbséget tegyünk a második nyelv és az idegen nyelv fogalma között. Az utóbbi egy olyan kód, amely a beszélő hétköznapi kommunikációjában nem létszükséglet, és amelynek használata időben korlátozottabb. Elsajátítása sokkal inkább az intézményes tanulásához kötődik, nem vagy kevéssé lép ki a hagyományos nyelvoktatás keretei közül. A kétnyelvűségben megnyilvánuló második nyelv ezzel szemben a hétköznapi kommunikáció részeként az önkifejezés szerves eleme. Ezt a kódot a beszélő hétköznapi feladatai elvégzésekor is aktívan használja, a nyelv elsajátítása pedig legtöbbször már korai életszakaszban megkezdődik.

A kötet a legújabb neurológiai kutatások sokszínű eredményei alapján részletesen ismerteti a kétnyelvűség működésének idegrendszeri hátterét. Ezek a vizsgálatok az utóbbi évtizedekben számos meglepő információt szolgáltatottak, a kétnyelvű beszélők esetében például a jobb hemiszféra a nyelvi

funkció használatában az átlagosnál lényegesen nagyobb aktivitást mutatott. Különösen érdekes az a megfigyelés, hogy minél többet használunk egy nyelvet, annál inkább az agyi nyelvközpontban történik meg annak feldolgozása, ezzel szemben egy kevésbé jól beszélt nyelv kontrollálása ezen a területen kívül zajlik le. A terület biológiai hátterének kutatása is igazolta, hogy a korai kétnyelvűség egyes kivételektől eltekintve jobb nyelvi kompetenciák kifejlődéséhez vezethet, mint a később elsajátított nyelvek esetében. A hetvenéves emberek körében végzett vizsgálatok azt igazolták, hogy a kétnyelvű idős emberek agya az átlagosnál tovább egészséges maradt. A nyelvészeti kutatások a kétnyelvű személyek mentális lexikonára fókuszáltak, azaz a memóriánknak arra a csodálatos tárhelyére, amely információkat raktároz a szavak jelentéséről, a kiejtéséről, a nyelvi elemek lehetséges kombinációiról, valamint az asszociációkról.

A szerző Weinreich nyomán neurolingvisztikai szempontból a kétnyelvűség három formáját különíti el egymástól. A koordinált bilingvizmus esetében a két beszélt nyelvhez tartozó szavak egymástól elkülönítve kerülnek tárolásra, miközben minden szónak megvan a saját ekvivalens jelentése a másik nyelvben is. A többnyelvűség ezen formája azon nyelvi beszélők esetében alakul ki, ahol az egyik nyelvvel a családban, a másik nyelvvel pedig a tágabb szociális környezetben, például az óvodában ismerkedik meg a gyermek. A kombinált bilingvizmus esetében a mentális lexikonban mindkét szó ugyanahhoz a jelentéstartalomhoz kapcsolódik. Ebben az esetben a két nyelv korai életszakasztól kezdve egymással párhuzamosan és kiegyensúlyozottan fejlődik, ennek jellegzetes formája a többnemzetiségű házasságok esete, amelyben a két szülő egymástól különböző kódot közvetít.

A szubordinatív bilingvizmusban a két nyelv egymással alárendelt viszonyban áll: a szavakat a beszélő a fölérendelt nyelv fogalmi alapján értelmezi. A második nyelv elsa-

játítása itt csak később jelenik meg, így ennek elemei az első nyelv fogalmain keresztül kerülnek közvetítésre. A szerző ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a kétnyelvűség három alapvető mentális formája nem tekinthető egy statikus rendszernek. A koordinált vagy a szubordinatív kétnyelvűség megfelelő mennyiségű és minőségű nyelvi input esetében összetett kétnyelvűséggé is fejlődhet. A kötet ugyanakkor azt is bemutatja, hogy a kétnyelvűség sem tekinthető egy állandó nyelvi és mentális állapotnak: amennyiben az egyik nyelv használata tartósan háttérbe szorul, megkezdődik a nyelvtudás leforgácsolódása és az egynyelvűvé válás. A tanulmány felvázolja a második nyelv elsajátításának ideális periódusait, miközben felhívja a figyelmet arra, hogy a pubertáskor kritikus szakaszán túl egy második nyelv elsajátítása egyre nehezebbé válik. A második nyelv vagy az idegen nyelv elsajátítása szempontjából a legkedvezőbb időszak a kisgyermekkor fejlődési fázis.

Klein Ágnes könyvének egyik legfontosabb tapasztalata, hogy míg a társadalomtudományos szakirodalomban a kétnyelvűség a 20. században sokszor negatív megítéléssel rendelkezett, az újabb kutatások ennek éppen ellenkezőjét látszanak igazolni. Ezek alapján a kötet meggyőző módon mutatja be a bilingvizmus előnyeit, amelyek az egyes beszélők, különböző csoportok és rétegek vagy egy egész társadalom számára egyaránt kedvezőek lehetnek. A kétnyelvűség számos kognitív és szociális előnye mellett elősegíti a jobb kompetenciák kifejlődését a problémamegoldás és a fogalomalkotás területén. A beszélők nagyobb érzékenységgel rendelkeznek az absztrakt gondolkodás iránt, magas fokú nyelvi és kognitív kreativitást fejlesztenek ki. A bilingvizmus több kultúrához való kötődést eredményez, növeli az empátikus készséget, valamint a más nyelvek és kultúrák iránti nyitottságot. A többnyelvű szocializáció kedvezően hat a nyelvelsajátítási képességek fejlesztésére, és magasabb szintű nyelvi készségek kialakítását teszi lehetővé.

A kutatás a társadalmi aspektusból Skuttnabb-Kangas nyomán a kétnyelvűség négy formáját különíti el egymástól: A magas presztízzsel rendelkező elit kétnyelvűség az internátusokban vagy magasabb pozíciójú állásokban elsajátított nyelvismeretre utal. Nyitott társadalmakban a többségi csoport tagjai előszeretettel tanulják meg egy kisebbségi csoport nyelvét, ennek lehetünk tanúi Kanadában, ahol az angol nyelvű lakosság nagy százalékban beszéli a franciát. A kétnyelvű családokra jellemző kétnyelvűség a két szülő különböző nyelvi és etnikai háttéréből adódóan jön létre. A negyedik forma pedig egy kisebbségi csoport kétnyelvűsége, amely az érvényesülés vagy az államszervezetbe való beilleszkedés érdekében második nyelvként a többségi társadalom kódját sajátítja el magas színvonalon. Ebbe a csoportba sorolhatóak a különböző országokban élő európai kisebbségek, így az európai német nemzetiségek is.

A kötet a kétnyelvűség dimenzióit beszédes esettanulmányokkal szemlélteti, amelyek gyakorlati oldalról is sokoldalúan igazolják a kétnyelvűség formagazdagságát és előnyeit. Az esettanulmányok a Magyarországon fellelhető német–magyar kétnyelvűség különböző eseteire hoznak példákat, a családi szocializáció eltérő módjait, valamint a szociális és pedagógiai kihívásokat egyaránt bemutatva. Az egyéni életutakon keresztül felvázolt példák a kétnyelvű nevelés sikerességét, valamint a nyelvi és szociális előnyök megmutatkozását egyaránt kiválóan igazolják. A tanulmány a magyarországi német óvodai nevelés területén is megvizsgálja a nyelv és kultúra közvetítésének lehetőségeit, ezáltal pedig rámutat a korai nyelvelsajátítás intézményes lehetőségeire és annak mai kihívásaira például a megfelelő nyelvtudással rendelkező szakemberek hiányára.

Bechtel Helmut Herman